

УДК 347.94

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.51>

ВИЗНАННЯ ОСОБИ БЕЗВІСНО ВІДСУТНЬОЮ ЧИ ОГОЛОШЕННЯ ЇЇ ПОМЕРЛОЮ В СУДОВОМУ ПОРЯДКУ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Скрипник В.Л.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри фундаментальних і галузевих юридичних наук
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8618-1807>*

Слободяник Т.М.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри фундаментальних і галузевих юридичних наук
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1838-5781>*

Скрипник В.Л., Слободяник Т.М. Визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою в судовому порядку: окремі аспекти.

Статтю присвячено дослідженню окремих аспектів визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою в судовому порядку. Зокрема досліджено питання залишення судами заяв в цій категорії справ без руху чи відмови у задоволенні таких заяв з підстав невідповідності заяв встановленим вимогам законодавства.

З цією метою встановлено, що відповідно до частини 1 статті 46 Цивільного кодексу України, фізична особа може бути визнана судом безвісно відсутньою, якщо протягом одного року в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування.

Відповідно до частини 1 статті 46 Цивільного кодексу України, фізична особа може бути оголошена судом померлою, якщо у місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років, а якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, – протягом шести місяців, а за можливості вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру – протягом одного місяця після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. Згідно із частиною 2 статті 46 Цивільного кодексу України фізична особа, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, може бути оголошена судом померлою після спливу двох років від дня закінчення воєнних дій. З урахуванням конкретних обставин справи суд може оголосити фізичну особу померлою і до спливу цього строку, але не раніше спливу шести місяців.

Визначено, що стаття 306 Цивільного процесуального кодексу визначає вимоги щодо змісту заяв про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою.

За результатами аналізу норм законодавства та судової практики, обґрунтовано необхідність внесення змін до норми, що визначає зміст заяви про визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою та запропоновано редакцію такої норми.

Ключові слова: безвісна відсутність, оголошення фізичної особи померлою, докази, залишення заяви без руху, усунення недоліків.

Skrypnyk V.L., Slobodyanik T.M. Recognition of a person as missing or declaring them dead in court procedure: separate aspects.

The article is devoted to the study of certain aspects of recognizing a person as missing or declaring him dead in court. In particular, the issue of courts leaving applications in this category of cases without movement or refusing to grant such applications due to the non-compliance of the applications with the established requirements of the law was investigated.

For this purpose, it was established that in accordance with part 1 of Article 46 of the Civil Code of Ukraine, a natural person may be recognized by the court as missing if there is no information about his whereabouts during one year at his place of permanent residence.

According to part 1 of Article 46 of the Civil Code of Ukraine, a natural person can be declared dead by a court if there is no information about his whereabouts for three years at his place of permanent residence, and if he went missing under circumstances that threatened him with death or give reason to assume her death from a certain accident – within six months, and if it is possible to consider a natural person as having died from a certain accident or other circumstances as a result of man-made and natural emergencies – within one month after the completion of the work of a special commission formed as a result of man-made and natural emergencies character. According to Part 2 of Art. 46 of the Civil Code of Ukraine, a natural person who went missing in connection with hostilities, an armed conflict, may be declared dead by a court after the expiration of two years from the date of the end of hostilities. Taking into account the specific circumstances of the case, the court may declare a natural person dead even before the expiration of this term, but not before the expiration of six months.

It was determined that Article 306 of the Code of Civil Procedure defines the requirements for the content of statements about recognizing a natural person as missing or declaring him dead.

According to the results of the analysis of legislation and judicial practice, the necessity of making changes to the norm that defines the content of the statement on recognizing a person as missing or declaring him dead is substantiated, and the revision of such a norm is proposed.

Key words: unknown absence, declaration of a natural person as deceased, evidence, leaving the application without movement, elimination of deficiencies.

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 року Російська Федерація розпочала повномасштабне вторгнення в Україну, чим продовжила збройну агресію, що триває з 2014 року.

У багатьох регіонах нашої держави доля деяких українців наразі залишається невідомою, зв'язок між рідними та близькими втрачений, кількість зниклих безвісти збільшується практично з кожним днем. Тому важливим для людей є визначення правового статусу особи, з якою втрачено зв'язок і місцезнаходження якої невідомо.

За даними МВС нині в Єдиному реєстрі осіб, зниклих безвісти за особливих обставин – понад 36 тисяч записів. З початку 2024 року надійшло понад 5500 звернень [1].

Зникнення особи безвісно є не лише трагедією для родини та її близьких, а й ситуацією, що має правовий елемент, оскільки зникає особа, чії права повинні бути захищені [2].

Формально воєнний стан не впливає на процес здійснення судочинства, адже навіть в таких умовах конституційне право людини на судовий захист не може бути обмеженим. Зокрема, відповідно до ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [3] скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства в умовах воєнного стану забороняється. Водночас на практиці забезпечити безперебійну роботу судів в період війни вкрай важко. Адже, існують суди, які взагалі не здійснюють судочинство або працюють, не проводячи судові засідання, оскільки опинилися під окупацією або в зоні бойових дій. Особливу увагу привертають справи визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою, оскільки їх кількість значно збільшилась, а процедура їх розгляду з огляду на судову практику значно ускладнилась.

Стан опрацювання цієї проблематики. Дослідженням питань пов'язаних з порядком та наслідками визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою займалися такі науковці, як М.Й. Штефан, В.В. Комаров, С.Я. Фурса, О.М. Шиманович, Т.В. Лісничка та інші. Але, як зазначає Бобко В.Г., науковці здебільшого досліджували матеріально-правові аспекти цих справ або зосереджували свою увагу на загальній процедурі розгляду справ в порядку окремого провадження [4, с. 4].

Метою статті є визначення окремих аспектів визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою в судовому порядку.

Виклад основного матеріалу. Для забезпечення прав зниклої особи у законодавстві України створено інститут визнання особи безвісно відсутньою, який регулюється нормативно-правовими актами, які визначають хто вважається безвісно відсутнім, підстави для визнання особи безвісно відсутньою, порядок визнання особи безвісно відсутньою та юридичні наслідки такого визнання.

Відповідно до ч. 1 ст. 43 Цивільний кодекс України (далі – ЦКУ), фізична особа може бути визнана судом безвісно відсутньою, якщо протягом одного року в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування.

Відповідно до ч. 1 ст. 46 ЦКУ, фізична особа може бути оголошена судом померлою, якщо у місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років, а якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, - протягом шести місяців, а за можливості вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру – протягом одного місяця після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. Згідно із ч. 2 ст. 46 ЦКУ фізична особа, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, може бути оголошена судом померлою після спливу двох років від дня закінчення воєнних дій. З урахуванням конкретних обставин справи суд може оголосити фізичну особу померлою і до спливу цього строку, але не раніше спливу шести місяців [5].

Відповідно до ст.ст. 293, 294 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) справи про визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою розглядаються судами в порядку окремого провадження з додержанням загальних правил, встановлених ЦПК, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду. Інші особливості розгляду цих справ встановлені розділом IV ЦПК [6].

Справи окремого провадження щодо визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою розглядаються за участі заявника і заінтересованих осіб.

Законодавець не визначає коло осіб, які мають право бути заявниками та заінтересованими особами в даній категорії справ. Тому, користуючись загальнотеоретичним принципом права на звернення до суду за захистом, що визначений ст. 4 ЦПК, доходимо висновку, що заявником може бути кожна особа в рамках захисту своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів.

На думку С.Я. Фурса, характерними рисами заявника у справах окремого провадження є: а) необхідність судового підтвердження обставин, без яких заявник позбавлений можливості здійснити свої права; б) порушення справи для захисту його охоронюваних законом інтересів, якщо відсутній спір про право; в) його особисту процесуальну та матеріально-правову заінтересованість у справі, яка виявляється як у поширенні на нього всіх правових наслідків судового рішення, що набрало законної сили, так і в обов'язковому правовому зв'язку встановленого судом факту (обставини) з охоронюваним законом інтересом заявника та його правом; г) покладення на заявника судових витрат [7, с. 520].

Судова практика свідчить про те, що заявниками можуть бути: близькі родичі, члени сім'ї, спадкоємці, юридичні особи, органи опіки та піклування, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, щодо яких в особи, яка відсутня тривалий час у місці свого постійного проживання, перебування є певні зобов'язання, що випливають із сімейних, цивільних, трудових, житлових та інших правовідносин.

Стосовно заінтересованих осіб, слід зазначити, що більшість представників процесуальної доктрини схиляються до думки, що заінтересованими особами є особи, які мають юридичну заінтересованість у розгляді справи і на права, свободи чи інтереси яких може вплинути ухвалене у справі окремого провадження судове рішення. На думку Чурпіти Г.В., в цілому така позиція видається обґрунтованою, проте слід зауважити, що така ознака, як наявність юридичної заінтересованості, властива для всіх осіб, які беруть участь у справах. Відтак вона поглинається належністю заінтересованих осіб до зазначеної класифікаційної групи учасників цивільного процесу. З огляду на викладене заінтересованими особами слід вважати осіб, на права, свободи чи інтереси яких може вплинути ухвалене у справах окремого провадження судове рішення [8, с. 153].

Аналізуючи судову практику, доходимо висновку, що заінтересованими особами зазвичай є члени сім'ї особи, яка відсутня тривалий час, які мають право на пенсію у зв'язку з утратою годувальника, органи соціального захисту, відділи державної реєстрації актів цивільного стану, нотаріуси.

Відповідно до ст. 305 ЦПК, заява про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою подається до суду за місцем проживання заявника або за останнім відомим місцем проживання (перебування) фізичної особи, місцеперебування якої невідоме, або за місцепознаходженням її майна.

Відповідно до ст. 306 ЦПК, у заяві про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою повинно бути зазначено:

– для якої мети необхідно заявникові визнати фізичну особу безвісно відсутньою або оголосити її померлою;

– обставини, що підтверджують безвісну відсутність фізичної особи, або обставини, що загрожували смертю фізичній особі, яка пропала безвісти, або обставини, що дають підставу припустити її загибель від певного нещасного випадку.

Проаналізувавши судову практику щодо визначення судом відповідності поданої заяви вимогам законодавства вбачаємо, що суди визначають різні підстави при поверненні таких заяв із зауваженнями про усунення недоліків або при відмові у задоволенні такої заяви, хоч ст. 306 ЦПК не містить таких вимог щодо змісту заяви.

Цікавою в цьому контексті видається ухвала Київського районного суду м. Одеси від 11.05.2021 року у справі № 947/12892/21 про залишення заяви про оголошення фізичної особи померлою без руху. Цією ухвалою суд роз'яснив заявниці, що їй слід в заяві про оголошення її чоловіка померлим зазначити чи зверталась вона до суду про оголошення особи безвісно відсутньою; чи немає спору про право; вказати осіб, які можуть бути віднесені до кола спадкоємців у разі оголошення особи померлою: дітей, батьків, сестер, братів чи інших родичів; визначити їх процесуальний статус та процесуальний статус інших органів у справі; надати відомості щодо майна, яке належить на праві власності чоловіку, якого заявниця просить оголосити померлим; щодо звернення заявника до правоохоронних органів з заявою щодо розшуку; стану розгляду кримінальної справи; акти про не проживання, складені житлово-експлуатаційними організаціями [9].

Королівський районний суд м. Житомира від 26.05.2023 по справі № 295/1896/23 своїм рішенням відмовив у задоволенні позовних вимог з підстав, що заявницею до поданої заяви не додано жодних доказів на підтвердження того, що нею вживались заходи, спрямовані на розшук колишнього чоловіка, зокрема, що вона зверталась до правоохоронних органів з заявою про зникнення чоловіка, і що на підставі поданої заяви було відкрите кримінальне провадження та заведена оперативно-розшукова справа, за результатом якої не вдалось відшукати останнього [10].

У свою чергу, Деснянський районний суд м. Києва від 19.03.2024 по справі № 754/3835/24 постановив ухвалу, якою залишив без руху заяву про визнання особи безвісно відсутньою з мотивів, що у заяві не зазначено останнє місце роботи відсутньої особи (за його наявності), не вказані особи родичів чи співробітників, які можуть дати свідчення про обставини, що підтверджують визнання цієї особи безвісно відсутньою. Крім того, в заяві не зазначені організації, до яких необхідно робити запити за останнім місцем проживання відсутнього (житлово-експлуатаційні організації, органи реєстрації місця проживання осіб або органи місцевого самоврядування) і за останнім місцем роботи (за його наявності) про наявність відомостей, що перешкоджає здійснити суду належну підготовку до розгляду справи по суті, що передбачено ст. 307 ЦПК України. Також суд дійшов висновку, що предметом доказування в даній справі є:

– безвісна відсутність громадянина; - наявність правової зацікавленості особи, що подає заяву про визнання громадянина безвісно відсутнім;

– вживання заявником заходів до розшуку особи;

– неможливість встановлення місця знаходження даної особи;

– існування обставин, що дають підставу вважати, що особа може умисно ховатися: знаходитися в розшуку, не бажає виплачувати аліменти або виконувати інші рішення суду тощо;

– відсутність спору про право [11].

Відповідно до ст. 307 ЦПК, суд до початку розгляду справи:

– встановлює осіб (родичів, співробітників тощо), які можуть дати свідчення про фізичну особу, місцеперебування якої невідоме;

– запитує відповідні організації за останнім місцем проживання відсутнього (житлово-експлуатаційні організації, органи реєстрації місця проживання осіб або органи місцевого самоврядування) і за останнім місцем роботи про наявність відомостей щодо фізичної особи, місцеперебування якої невідоме;

– вживає заходів через органи опіки та піклування щодо встановлення опіки над майном фізичної особи, місцеперебування якої невідоме, якщо опіку над майном ще не встановлено.

Відповідно до ч. 2 ст. 294 ЦПК, з метою з'ясування обставин справи суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази.

Отже, з аналізу норм, що визначають процедуру розгляду справ зазначеної категорії випливає, що недоліками заяви про визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою суд

часто визнає відсутність інформації, яку повинен встановити до початку розгляду справи, хоча може її з'ясувати шляхом витребування доказів.

Висновки. Аналізуючи судову практику щодо визначення судом відповідності поданої заяви вимогам законодавства, доходимо висновку, що відсутність більш точних вимог щодо змісту заяви в даній категорії справ на практиці призводить до повернення таких заяв судом із зауваженнями про усунення недоліків або взагалі відмови у задоволенні такої заяви.

Тому, вважаємо, що необхідно для дотримання принципу правової визначеності конкретизувати вимоги щодо змісту заяви про визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою, для чого викласти ст. 306 ЦПК в такій редакції:

«У заяві про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою повинно бути зазначено:

- для якої мети необхідно заявникові визнати фізичну особу безвісно відсутньою або оголосити її померлою;
- обставини, що підтверджують безвісну відсутність фізичної особи, або обставини, що загрожували смертю фізичній особі, яка пропала безвісти, або обставини, що дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку;
- чи звертався заявник до суду про оголошення особи безвісно відсутньою;
- чи немає спору про право;
- перелік осіб, які можуть бути віднесені до кола спадкоємців у разі оголошення особи померлою;
- чи звертався заявник до правоохоронних органів з заявою щодо розшуку особи та який стан розгляду кримінальної справи».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Інформація з офіційного Телеграм-каналу Міністерства внутрішніх справ України. https://t.me/mvs_ukraine (дата звернення: 03.04.2024).
2. Тараненко А.О., Моїсеєнко Д.М. Визнання особи безвісно відсутньою в період воєнного стану. *Colloquium-journal*. №28 (187), 2023 JURISPRUDENCE, С. 61– 65.
3. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>. (дата звернення: 10.04.2024).
4. Бобко В.Г. Відкриття провадження та підготовка до судового розгляду справ про визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою. *Юридичний науковий електронний журнал. Актуальні питання у сучасній науці*. № 7(13). 2023. С. 239– 249.
5. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n5471> (дата звернення: 10.04.2024).
6. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n8249>. (дата звернення: 10.04.2024).
7. Цивільний процес України: Академічний курс: [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / [Фурса С.Я., Фурса Є.І., Гетманцев О.В. та ін.]; за ред. С.Я. Фурси. К.: Вид. Фурса С.Я.: КНТ, 2009. 848 с.
8. Чурпіта Г.В. Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства : [моногр.]. К.: Алерта, 2016. 488 с.
9. Ухвала Київського районного суду м. Одеси від 11.05.2021 року у справі № 947/12892/21// <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97026901> (дата звернення: 11.04.2024).
10. Рішення Королівського районного суду м. Житомира від 26.05.2023 по справі № 295/1896/23//<https://reyestr.court.gov.ua/Review/111637357> (дата звернення: 11.04.2024).
11. Ухвала Деснянського районного суду м. Києва від 19.03.2024 по справі № 754/3835/24// <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117757063> (дата звернення: 11.04.2024).